

BIOÈTICA I GESTIÓ DE VALORS

Ramón Maria Nogués

Doctor en biologia i catedràtic de la facultat de Ciències de la UAB

Un cervell de luxe per sobreviure bé

Tota l'activitat vital del nostre organisme està regida principalment per un cervell que es projecta en l'espai que s'obre entre un cervell òbviament limitat, obert i poc determinat, i una realitat immensa que ens depassa per tots cantons (allò que Einstein anomenava *Misteri*). Efectivament, la capacitat mental humana és limitada (afirmar el contrari equivaldria a un atac frontal a les beceroles del darwinisme evolutiu), però, respecte del món animal, està poc determinada o estereotipada i queda oberta en el desplegament de les seves pulsions a l'acció del raonament i les influències dels acords socials, cosa que li dóna molt recorregut i, a la vegada, la deixa en mans de conflictes conductuals importants. A més, el que en diem *realitat* és una entitat de la qual tenim un coneixement parcial i provisional, parcialitat que es manifesta sobretot en l'astorament que ens provoquen els coneixements relatius al macrocosmos i al microcosmos. Aquest espai entre coneixedor obert, indeterminat, desequilibrat i conflictiu, i realitat només parcialment coneguda, els humans l'omplim amb propostes creatives de tot ordre. Entre aquestes hi ha les transcendències, és a dir, aquells plantejaments que van més enllà dels de pura supervivència que monopolitza la ment animal, i que s'orienten vers la voluntat no solament de sobreviure, sinó, a més, de viure bé. En descriure aquestes dimensions, Wittgenstein parlava encertadament sobretot d'ètica, estètica i religió. L'ètica, en el vessant concret de la bioètica, és una d'aquestes brillants dimensions.

La gestió de la vida: un tema ambigu i relliscós

En referir-nos al terme *vida*, la primera dificultat la trobem en la definició; no n'hi ha cap de satisfactòria. Monod, en la seva cèlebre obra *Le hasard et la nécessité* (Monod, 1970), va acabar formulant en termes savis com teleonomia, morfogènesi autònoma i invariança

reproductora el que no passa de ser una banalitat biològica. I no passem d'aquesta situació. A això segueix la dificultat de percebre el sentit fondo de la vida, si en té. D'una banda entenem que respectar la naturalesa és important, ja que és l'únic sòcol sobre el qual sobrevivim; d'altra banda, però, els mecanismes naturals de la vida manifesten aspectes d'una ambigüitat i duresa impressionants. Molts, per exemple, parlen de la mort com d'una injustícia, cosa que des del punt de vista biològic és un contrasentit clamorós, però que testimonia la nostra incomoditat per conviure amb els aspectes més elementals de la vida. L'observació de les inèrcies que orienten la vida natural ofereix sovint pinzellades escabroses. Penseu en la conducta força freqüent entre els felins i altres carnívors, per la qual un mascle que desitja una femella que cria cadells (i que, per tant, no està en zel) recorre al mètode expeditiu de «descerebrar» les cries, mossegant-los les cervicals, a fi que, un cop eliminats els cadells, la femella es pugui interessar pel nou pretendent. La bioètica es planteja com es poden respectar i alterar alhora els ritmes de la vida (una postura que comporta una contradicció constitutiva), per fer-los més adequats a una «bona vida». Naturalment, el problema rau a determinar els criteris i els punts de vista als quals cal referir-se per fer de la vida una «vida bona».

Podem afegir que, en ser els humans una espècie amb una sociabilitat exacerbada, les conviccions o principis que ens orienten depenen en gran part de les influències en cercle tancat que els potents processos d'autodomesticació, que anomenem *evolució social*, exerceixen sobre la nostra ment i els seus continguts. Això porta a la sorpresa de veure com persones amb una intel·ligència notable, i fins i tot eminent, han assumit conviccions contradictòries entre si i, fins i tot, escandaloses i perverses, amb una naturalitat esfereïdora, al llarg d'èpoques i cultures. Hi al·ludeixo més avall.

Les neurociències reclutades per refundar la bioètica

L'èxit brillant de les neurociències modernes ha portat a intentar cercar en les estructures neurals una eventual referència a les ambigüitats en què ens movem, a fi d'intentar aclarir la base neuronal de l'ètica, que podria oferir referències fiables. En aquest intent, constantment es publiquen noves aportacions que pretenen il·luminar el rerefons neurològic de les nostres decisions. S'analitzen les xarxes morals del cervell (Feldmanhall *et al.*, 2014), que es relacionen amb els fonaments del raonament arrelats en el còrtex

prefrontal (Donoso *et al.*, 2014), i s'intenta aclarir globalment una síntesi de la neuromoralitat (Fumagalli i Priori, 2012). Algunes anàlisis de les xarxes neurals evocuen les expressions més típiques de les orientacions ètiques, com per exemple les al·lusions a les actituds egocèntriques o al·locèntriques (Chen *et al.*, 2014). L'àmbit de les decisions es relaciona amb la neurologia i també amb les comparacions etològiques amb el món animal que poden informar sobre analogies entre conductes humanes i animals (Pearson *et al.*, 2014). Alguns autors ben coneguts han destacat en l'aproximació etològica al tema (De Waal, 2014).

L'intent d'aproximació a la neuroètica abasta els temes més subtils de l'anàlisi dels sentiments més eminents de l'estat ètic de la persona. Alguns exemples ho manifesten clarament, com l'abordatge de l'estudi de les nocions de *bondat*, *maldat* i *justícia* (Yoder i Decety, 2014), la relació entre moral i empatia (Decety i Cowell, 2014), l'actitud d'optimisme que tant condiona el judici (Carver i Scheier, 2014), la gènesi de benestar per mitjà de la coordinació social (Santamaría-García *et al.*, 2014) o, en definitiva, els correlats neurals del que anomenem una *vida bona* (Lewis *et al.*, 2014) i, concretament en aquest cas, amb l'establiment d'una correlació entre *eudaimonia* i el volum del còrtex insular, que a molts els pot semblar atrevida.

El conjunt d'aquestes aproximacions és molt interessant, tot i que cal prevenir-se acuradament enfront de la temptació de «neurologitzar» la moral. Probablement, en biomedicina caldrà recórrer a un símil del que en la vida política s'entén com *separació de poders*, per reclamar que es respecti la independència de judici i els protocols de treball entre disciplines com la neurologia, la filosofia, la psicologia, la sociologia, etc. Aquesta actitud de respecte pot ser una bona garantia que, sense ignorar el que fan les diverses disciplines, es pugui establir un protocol de col·laboració, en comptes d'intentar anul·lar-se entre elles. Ja Monod havia «profetitzat canvis d'«aliança» (fent al·lusió a l'aliança bíblica) i Hawking i Mlodinow, la «fi de la filosofia» (*The Grand Design*), coses que semblen profecies excessives, fruit d'un excés de zel en relació amb les consideracions que a cada u li mereixen els propis abordatges de la realitat. De fet, allò que evolutivament està ben assentat en l'organisme humà és el sòcol emocional que porta milions d'anys ben establert en els mamífers, mentre que la racionalitat és una novetat recent que encara presenta dificultats

per casar les seves conclusions amb els anhels de satisfacció de les pulsions fonamentals de la vida. Per això ens costa viure èticament.

En mans de valors «transcendents a la necessitat», però sotmesos a l'ambigüitat evolutiva

De fet, el filar prim de l'ètica segueix en mans d'una delicada elaboració de valors que puguin orientar l'espai que cal omplir entre un cervell que es troba enfocat vers un «més enllà» de les necessitats animals, i enmig d'un panorama complexíssim de diagnòstic de la realitat. Aquest treball d'afinament de valors ètics es produeix enmig de fortes divergències històriques i geogràfiques, tot i que els contactes culturals permetin acordar unes certes homogeneïtats de progrés.

En primer lloc, els valors clau de l'ètica no són senzills de precisar; nocions com la dignitat, la igualtat, la fidelitat, la integritat, la beneficència, la justícia etc., requereixen profundes anàlisis si es vol respondre bé a la consciència recursiva que caracteritza els humans. Aquestes nocions les manegem sovint sense atendre a la seva complexitat i variabilitat en relació amb les personalitats i cultures que les exhibeixen. No és senzill cohesionar aspiracions, conviccions, desitjos, anhels de satisfacció i històries o itineraris personals.

En segon lloc, la història ens demostra l'escandalosa variació que els criteris ètics han sofert, i ningú no ens garanteix que ara estiguem tots definitivament curats de l'ambigüitat i les contradiccions que han presidit els millors «caps pensants». Quan s'observen les opinions històriques sobre els valors ètics, hom pot quedar escruixit. Opinions a propòsit de la guerra, la igualtat de sexes, l'esclavatge, la pederàstia, la compatibilitat de religions, etc., exhibeixen contradiccions que evoquen el deliri. Els més grans pensadors de l'antiguitat defensaven que els esclaus ho eren per naturalesa; que les dones eren fruits deficientes de la naturalesa; que la guerra era un recurs normal i que la pederàstia, avui tan justament condemnada, era una pràctica pedagògicament interessant, cosa que feia escandalitzar el mateix Schopenhauer. Les opinions sobre la deficiència femenina han presidit l'opinió de totes les cultures (i encara ho fan en moltes), i aquesta deficiència la van admetre científics antics i moderns de totes les àrees (incloent-hi l'eminent neuròleg Ramón y Cajal, entre altres) i filòsofs, eclesiàstics, polítics, juristes i literats de totes les èpoques. Els textos són esborronadors i fan enrogir de vergonya. L'esclavatge a Espanya no es va prohibir fins al segle XIX i Cánovas del Castillo

encara en lamentava la prohibició, anys després d'haver-se proclamat, juntament amb els qui consideraven que els abolicionistes eren «antiespanyols». Aquests pintorescos espasmes intel·lectuals fan pensar a vegades en les limitacions de la ment humana, limitacions que presumiblement segueixen afectant-nos, i la prudència que cal tenir sobre les opinions pròpies i alienes.

L'art de la bioètica

La bioètica, igual que tots els grans plantejaments culturals humans, és un art, és a dir, una combinatòria imaginativa i constructiva que pot inspirar les millors orientacions per a la gestió de la vida. Artista, ho és el cervell en la seva interpretació de la realitat. Vilayanur Ramachandran, el conegut neuròleg indi i professor a Califòrnia, titulava el cervell amb el qualificatiu d'*artista*, en una versió francesa d'una de les seves obres, elogiada per Hubel i Sacks: *Le cerveau, cet artiste* (Ramachandran, 2005). Amb aquest títol indica que l'exercici de les funcions cerebrals humanes en la comprensió del món és una activitat artística, és a dir, transcendent a la pura captació dels paràmetres reals, a benefici d'una interpretació creativa de la vida. Riure, diu Ramachandran, és l'«ok» de la natura, i evoca la frase que Picasso, provocativament, deia: «l'art és una mentida que diu la veritat». És a dir, que una vida bona ha de ser una afirmació afegida a allò que considerem una observació estricta de la natura. La bioètica ha d'anar més endavant de la ciència biològica.

Aquest art de la bioètica consisteix en l'exercici d'una filosofia esperançada i a favor de la vida (una vida viscuda en clau pessimista corre el perill de precipitar-se en barrina), elaborada des d'una observació rigorosa de la realitat. Als animals no els cal confiar en la vida; als humans, sí, i a això no porta automàticament la contemplació de la natura. La coneguda exigència de beneficència manejada en la bioètica implica precisament una voluntat de ser que supera la pura inèrcia de la vida, tot i que aquesta inèrcia sigui forta en el seu conjunt, cosa perfectament comprovable quan observem les dificultats de generar un ambient estrictament abiòtic. Per això, la sola contemplació de la naturalesa del cervell no serà suficient (encara que pugui arribar a ser molt fonda i enriquidora) per proposar uns paràmetres suficientment engrescadors, a més de justos, per plantejar fites profundament humanitzadores de la vida.

La feina de treballar la bioètica, a vegades tan complexa, es pot beneficiar considerablement de la convicció que amb la bioètica elaborem un art de viure. Aleshores, als que ens interessem per la bioètica, se'ns pot considerar artistes de la vida.

Ramon M. Nogués

Bibliografia

- Carver CS, Scheier MF. Dispositional optimism. *Trends Cogn Sci.* 2014;18(6):293-9.
- Chen Y, Monaco S, Byrne P, Yan X, Henriques DY, Crawford JD. Allocentric versus egocentric representation of remembered reach targets in human cortex. *J Neurosci.* 2014;34(37):12515-26.
- De Waal F. *El bonobo y los diez mandamientos*". Barcelona: Tusquets; 2014.
- Decety J, Cowell JM. 2014. The complex relation between morality and empathy. *Trends Cogn Sci.* 2014;18(7):337-9.
- Donoso M, Collins AG, Koechlin E. Human cognition. Foundations of human reasoning in the prefrontal cortex. *Science.* 2014;344(6191):1481-6.
- Feldmanhall O, Mobbs D, Dalgleish T. Deconstructing the brain's moral network: dissociable functionality between the temporoparietal junction and ventro-medial prefrontal cortex. *Soc Cogn Affect Neurosci.* 2014;9(3):297-306.
- Fumagalli M, Priori A. Functional and clinical neuroanatomy of morality. *Brain.* 2012;135:2006-21.
- Lewis GJ, Kanai R, Rees G, Bates TC. Neural correlates of the 'good life': eudaimonic well-being is associated with insular cortex volume. *Soc Cogn Affect Neurosci.* 2014;9(5):615-8.
- Monod J. 1970. *Le hasard et la nécessité*. París: Seuil; 1970.
- Pearson JM, Watson KK, Platt ML. Decision making: the neuroethological turn. *Neuron.* 2014, 4(82):950-65.
- Ramachandran V. *Le cerveau, cet artiste*. París: Eyrolles; 2005.
- Santamaría-García H, Pannunzi M, Ayneto A, Deco G, Sebastián-Gallés N. 'If you are good, I get better': the role of social hierarchy in perceptual decision-making. *Soc Cogn Affect Neurosci.* 2014;9(10):1489-97.
- Yoder KJ, Decety J. The Good, the bad, and the just: justice sensitivity predicts neural response during moral evaluation of actions performed by others. *J Neurosci.* 2014;34(12):4261-6.